

Michaela Wolf, Alexandra Fukari (eds.)

Constructing a Sociology of Translation
(Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing
Company. 2007. ISBN 978 90 272 1682 3 pp 226)

Harsányi Ildikó

E-mail: iharsanyi@gmail.com

A Benjamins Translation Library sorozat 74. kötete 2007-ben jelent meg *Constructing a Sociology of Translation* címmel, Michaela Wolf és Alexandra Fukari szerkesztésében.

Mint ahogy Michaela Wolf az előszóban kifejti, a szöveggyűjtemény annak köszönheti létrejöttét, hogy az utóbbi időkben egyre nagyobb hangsúlyt kap a fordítás folyamatának és eredményének társadalmi beágyazottságban való szemlélete. A fordítás „socially regulated activity” idézi Hermanst. Időszerű tehát a fordítástudomány és a szociológia kapcsolatának kutatása.

A fordítástudomány alapvetően interdiszciplináris tudományág, a szociológia így csak elfoglalja helyét a többi olyan ágazat mellett, ahonnan eddig merített. Maga az interdiszciplinaritás az oka a szemléletbeli fordulatoknak is. Az utóbbi években valóban megfigyelhető az eltávolodás a szövegközpontú szemlélettől, a fordítást inkább a kultúrák közötti mediációként kezdik értelmezni a kutatók. Ebből kiindulva a fordítást mint kultúrakonstruáló elemet képzelik el, amelynek két szintje van: a kulturális és a társadalmi, vagyis a fordításoknak esetenként szerepe lehet a társadalomalakító folyamatokban (pl. migráció).

A fordítást tehát Wolf mint társadalmi tevékenységet írja le, így tágabb, szociokulturális közegbe helyezi annak kutatását is. Több téren párhuzamot fedez fel a szociológiával, pl. ott is központi fogalom a norma mint társadalmi konszenzus, valamint a *hatalom* és az *ideológia* fogalmai, melyek szintén helyet kapnak a fordításkutatásban is.

A kötet egésze Pierre Bourdieu terminológiai apparátusára és fogalomrendszerére építkezik, így teremtve meg a közös nyelvet a szociológia és a fordítástudomány között. A fordítás szociológiájának módszertani keretét a szerzők szerint a bourdieu-i kategóriák mentén lehet a legjobban felállítani, mivel az eddigi megközelítések, bár érdeklődtek a szociológiai aspektus iránt, nem voltak eléggé koherensek és szisztematikusak.

A deskriptív megközelítés azonban lassan teret enged annak a nézőpontnak, hogy a fordítás folyamatát, annak résztvevőit és a fordítást mint kulturális terméket szociológiai szemszögből is vizsgálhassuk. A fordítások ugyanis beágyazódnak a társadalmi diskurzusba, hozzájárulnak egy társadalom identitásának változásaihoz és részt vesznek a gazdasági (piaci) folyamatokban is.

Wolf ugyanakkor rámutat arra is, hogy Bourdieu kategóriái (pl. *habitus*, *illusio*, *mező*) néha nem teljes mértékben alkalmazhatók ebben az új kontextusban.

Maga a tanulmánygyűjtemény négy részből áll. Az első a fordító helyzetével foglalkozik ebben a szociológiai megközelítésben, a második kifejezetten Bourdieu hatását vizsgálja, a harmadik módszertani és gyakorlati kérdéseket taglal, az utolsó pedig magának a fordítástudománynak a szociológiai perspektívájáról és jövőjéről ejt szót.

Az első részben két cikket olvashatunk. Erich Prunch *Priests, princes and pariahs (constructing the professional field of translation)* című munkája a fordítók társadalmi státusát elemzi. Úgy véli, hogy a fordító és a szöveg viszonya lehet autokratikus és demokratikus is, ez a viszony az adott társadalom szerkezetét és a politikai elit befolyását tükrözi a kulturális kommunikációra. Szót ejt a fordítók hagyományos kettős szerepéről is, mely egyfelől marginálisnak mondható, mégis kulcsszerepet játszanak a kultúrák közti közvetítésben. Maga a fordítástudomány sem foglalkozott a fordító társadalmi és kulturális szerepével. Mivel főleg szövegközpontú megközelítéssel dolgozott, a fordítót csak mint „ideális fordítót” vette figyelembe, hasonlóan a nyelvészet „ideális beszélő” fogalmához. Még a kognitív alapú elméletek is mentális koncepciókból és pszicholingvisztikai kísérletekből indultak ki, nem pedig a gyakorlatból.

A 90-es évektől azonban végbement egy ún. kulturális fordulat, melynek során egyre inkább a fordítás kultúrspecifikus mivoltára helyeződött a hangsúly, így kapott egyre nagyobb érdeklődést a fordító személye. Hatott rá az irodalmi dekonstrukció is, mely szerint a textualitás mögött nincs objektív valóság. Maga a fordítás fogalma is egy dekonstrukciós metafora. A tolmácsolással hasonló a helyzet: míg régebben az „elit” szinkrontolmácsolás képezte a kutatások magvát, addig mára egyre inkább előtérbe kerül pl. a közösségi tolmácsolás kutatása.

A rendszerezettebb szociológiai megközelítés nyomán tehát újjászületett az ideális fordító fogalma is: valódi személy, integrálva az ő társadalmi és történeti közegébe.

A cikk ezek után a fordítást mint a transzkulturális kommunikáció egyik formáját elemzi tovább. A társadalmak egymással folytatott szimbolikus és nemszimbolikus interakciójának par excellence formája a fordítás. Minél komplexebb egy társadalom, annál inkább elkülönülnek ennek a kommunikációnak a típusai (pl. a fordítás és tolmácsolás). Maguk a kultúrák is különböző presztízsűek egymáshoz képest, általában a magasabb presztízsű a forráskultúra, az alacsonyabbak pedig a célkultúrák. Egyfajta kulturális hegemonia valósul tehát meg. Ez a helyzet kihat a fordítók státusára az adott kultúrában. Általában azonban megfigyelhető, hogy a demokratizálódás folyamán megnő az igény a fordítói munkára.

Mára a fordítás tömegessé vált, ennek negatív hatásait is érzékelni lehet.

A cikk leír néhány tipikus fordítói habitust, mely a címben jelzett pap–pária tengelyen mozoghat, valamint szót ejt a tolmácsolást kísérő hatalmi játékokról, és tesz némi történeti kitérőt is.

A másik idetartozó tanulmány Theo Hermansé, *Translation, irritation and resonance* címmel. A cikk központi fogalmai az ekvivalencia és az intertextualitás. Abból a tényből indul ki, hogy egyes szövegek, pl. nemzetközi szerződések különböző nyelvű változatai nem minősülnek fordításnak, így írjuk sem tekinthető fordítónak. Amiből többek között az következik, hogy ha egy fordítás

az eredetivel egyenrangú, megszűnik fordításnak lenni. Viszont akkor eredetileg nem volt egyenrangú azzal.

Maga a fordítás sem tekinthető végleges szövegnek, hiszen bármikor megismételhető. Ezenkívül, mivel a fordítói szubjektum hatással van rá, a különböző fordítások nem lehetnek egyformák, párbeszédbe lépnek egymással, intertextuális dimenzió nyílik. A szerző Genette alapján jut el odáig, hogy mivel a fordítás értelmezés, rengeteg nem választott lehetőség kiesik, végleges formát pedig lehetetlen elérni, az eredetinek egyik fordítás sem lehet a kizárólagos reprezentása. Jogilag viszont elérhető, hogy egyetlen fordítás minősüljön hivatalosnak (copyright).

A szerző Niklas Luhmann elmélete alapján írja le a fordítói tevékenységet mint társadalmi kommunikációs aktust. A fordítás mint rendszer funkciója eszerint kiterjeszteni a társadalom kommunikatív hatókörét a nyelveken keresztül. Másodlagos diskurzus, idézetként is értelmezhető.

Hermans cikke tehát amellet, hogy társadalmi, szociológiai rendszerként ábrázolja a fordítást, az irodalomelmélet szempontjait is beleveszi a gondolatmenetébe.

A kötet második része Bourdieu hatását elemzi, melyet a fordítás szociológiájára tett. Ennek keretén belül az első írás a francia nyelvű *Objectivation, réflexivité et traduction – Pour une re-lecture bourdieusienne de la traduction* Jean-Marc Gouanvic-tól. A Bourdieu-i fogalmakat alkalmazza a fordítás különböző aspektusaira, hogy az objektiváció feltételeit meg lehessen teremteni. Ő is abból indul ki, hogy a fordításról való gondolkodásba a szövegen kívül be kell vonni különböző gazdasági és társadalmi feltételeket, valamint a fordítás folyamatának szereplőit. Bourdieu mező-elméletében próbálja elhelyezni a fordítói tevékenységet. Arra a következtetésre jut, hogy mivel a két szöveg két különböző mezőt képez, a fordításnak nincs külön mezője. A célszöveg viszont két mezőhöz is tartozik. Ez a kettős kötődés megvan a fordítónál is, akinek a *habitus*a a fordítás pillanatában kétnyelvű, ami a két kultúra konvergenciájának eredménye. A fordító habitusa mint Bourdieu-i kategória szintén elemzésre kerül.

Johan Heilbron és Gisèle Sapiro *Outline for a sociology of translation (translated from French) – Current issues and future prospects* című munkája szintén abból a megállapításból indul ki, hogy a fordításról való gondolkodásból a legutóbbi időkig hiányzik a társadalmi aspektus figyelembe vétele. Hangsúlyozzák a nemzetközi kulturális kapcsolatok politikai vetületének fontosságát, és az ebből adódó fordítási következményeket. Érdekes tény például, hogy a világon összesen fordított szövegek mintegy fele angol forrásnyelvű. Általánosságban pedig el lehet mondani, hogy minél központibb egy ország kulturális pozíciója, annál kevésbé lesz célnyelv a fordításban. A szövegek áramlása tehát nemcsak kulturális, hanem politikai és gazdasági tényezőktől is függ. Ebben az egyes országok az erős szabályozottság és a teljes szabadpiac közti skálán mozognak. Megnő a szerepe a könyvpiac szereplőinek, néhány országban pedig a kulturális javak piaca állami védelem alatt áll.

A szerzők szót ejtenek még a műfordítói és a szakfordítói szakmák mind erőteljesebb különválásáról. Az előbbire még napjainkban is az individualizmus, elitizmus és elkülönülés jellemző.

Bourdieu nyomán hívja fel a cikk arra is a figyelmet, hogy a fordított szövegek a célnyelvi közegben eredeti kontextusuk nélkül vannak jelen, így máshogy viselkednek recepció szempontjából, mint az eredeti szöveg a forrásnyelvi közegben. A recepció ugyanakkor függ a forrásnyelvi kultúra és nyelv státusától a célnyelvi környezetben.

A fordítás szerepe tehát egyfajta kulturális mediáció, viszont gazdasági és politikai funkciója is lehet, legitimációs szerepet is betölthet és a kollektív identitást is alakíthatja. Ha a célnyelv valamilyen világnyelv, ez az eredeti szerző státusát is megerősítheti. Kanonizáló erőként működhetnek a nemzetközileg elismert, nagy kiadók is.

A fejezet utolsó cikkét maga az egyik szerkesztő, Michaela Wolf írta, *The location of the „translation field”*. *Negotiating borderline between Pierre Bourdieu and Homi Bhabha* címmel. Ebben azt a meglátását fejt ki, miszerint a Bourdieu által felvázolt mező-elméletet csak korlátozottan lehet a fordításra mint mediációra alkalmazni. Bhabha teoremajának segítségével azonban sikerülhet a társadalmi mezők fogalmának dinamizálása. Ez voltaképpen egy „harmadik tér” (*third space*) létrejöttét tétélezi, és ezáltal sikerülhet megragadni a „fordítási mező” ideiglenes karakterét. Kérdéses marad azonban az, hogy létezik-e egyáltalán különálló fordítási mező.

A kötet harmadik nagyobb fejezete *Mapping the field – Issues of method and translation practice* címmel gyakorlatiasabb megközelítéseket ismertet. Elsőként Mirella Agorni módszertani fejtegetését (*Locating systems and individuals in translation studies*) olvashatjuk, mely tulajdonképpen a fordítástudomány kutatómódszertanával foglalkozik. A deskriptív–preskriptív dichotómiát szerinte nem oppozícióként, hanem kontinuumként kellene kezelni, valamint itt az ideje a szociokulturális és a fordító individuumára irányuló kutatások bevonásának is. A fordító egyéni döntései és az adott társadalom fordítási szokásai között ugyanis szoros összefüggés áll fenn. Szót ejt még a normaelmélet napjainkban egyre inkább felváltó gondolkodásról, mely egyszerűen fordítói stratégiákat ír le. A cikk esettanulmányok segítségével szemlélteti a felvázolt problémákat.

Hélène Buzelin *Translations „in the making”* című munkájában a fordítás szociológiájának modern történetét vázolja fel, melynek során szintén a hagyományos, karteziánus dichotómiák felszámolásának gondolatáig jut el. Az előbbi helyett Bruno Latour actor-network elméletét javasolja a fordítástudományba bevezetni, melyet már több tudományterületen is sikeresen alkalmaznak. Két kulcsszava a *hálózat* és a *fordítás* (transzformáció értelemben). A szerző a kiadók által megrendelt műfordítások példáján keresztül szemlélteti a teóriát. Saját kutatást végzett, négy éven keresztül kísérte figyelemmel a folyamatot.

A fejezetben kapott helyet Andrew Chesterman *Bridge concepts in translation sociology* című cikke is, melyben a fordítás minőségének vizsgálatával foglalkozik. Szerinte ez a társadalmi szempontból is releváns aspektus a deskriptív fordításelméletek elterjedésével háttérbe szorult. A fordítás szociológiája azonban mint új tudományág, hidat teremthet olyan más ágak között, mint például a szövegnyelvészet és a kulturális tanulmányok. A túlságosan fragmentálttá vált fordítástudományban fenntartaná a koherenciát.

A kulturális és kognitív fordulatok után ez a szociológiai fordulat a fordítástudomány történetében. Ez az új megközelítés fókuszba állít olyan elemeket is, mint például a fordítói piac, a kiadóipar és a fordítások társadalmi szerepe.

A kötet utolsó, *Constructing a sociology of translation studies – Overview and perspectives* című fejezetében két tanulmány kapott helyet. Elsőként Daniel Simeoni *Between sociology and history – Method in context and in practice* című munkáját olvashatjuk. A szerző megállapítja, hogy a szociológiával ellentétben a fordítástudományban nem alakult ki egységes módszertan (talán épp a többgyökerűség miatt). Az írás második része egy esettanulmány az első olasz nyelvű Shakespeare-fordításról.

A gyűjteményt egy francia nyelvű cikk zárja: Yves Gambier *Y a-t-il place pour une socio-traductologie?* címmel. Kiindulópontja az, hogy a fordítástudomány mint intézményesült diszciplína még fiatal és feltáratlan. A szerző alapvető kérdése, hogy miért kölcsönöz mindig a fordítástudomány más tudományterületekről ahelyett, hogy belőle kölcsönözne. Ezután a fordítástudomány mint tudományos tevékenység kerül a fókuszba. Főbb kérdései: hogyan működik a kutatás, hogyan dől el, mi lesz egy konferencia vagy értekezés témája, és arra a paradoxonra is kitér, hogy egy fordítással foglalkozó tudományágban az angol nyelv tulajdonképpen mint lingua franca működik. Érdeemesnek tartja tehát, hogy magát a tudományág működését is kutassák, ebben pedig nagy segítség lenne egyfajta „szocio-fordítástudomány” szakterület létrehozása. Kidolgozásra vár például a fordítástudomány története, azaz a történeti perspektíva felállítása, mely egyelőre viszonylag rövid, és Gambier szerint önmagát marginalizálja. Egyre több enciklopédia és antológia készül, ami viszont kedvező irányba mutat. Összességében a szerző szerint a fordítástudománynak igényeket kell támasztania saját magával szemben, és megvizsgálni, rendszerezni az olyan területeket, mint pl. az egyesületei, doktori iskolái, oktatási intézményei, találkozóit, kiadványait.

A fordítástudomány tehát három irányban orientálódhat: a kutató személyének vizsgálata, a tudományág története és a jövőre vonatkozó igények felé. Ezek a területek hozhatják felszínre a még homályos pontokat, tisztázhatják a kutatók ideológiáját, módszereit és fejleszthetik a nemzetközi hálózatot. A kötet a szerzők szakmai életrajzának ismertetésével ér véget.